

הרב ישראל דנדרוביץ

ראש בית המדרש 'באר האבות'
מח"ס 'הנחמדים מזהב', ערד

אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו. כרם היה למלך שהשלום שלו. נתן את הכרם לנוטרים בשמירה מעולה, שומרים לבוקר. איש יביא בפרי הארץ לגאון ולתפארת, ענבי הגפן בענבי הגפן, לאלופו של עולם, כסף צרוף ומזוקק. פרוטה לפרוטה מצטרפת לחשבון גדול, ומאתיים לנוטרים את פרו.

הלא הם מוסדות "יתד התשובה" בראשות ידידנו עוז, זיכה רבים וזכה, הגאון רבי רפאל הכהן שליט"א, אשר בצוותא חדא עם חכמי ורבני בית ההוצאה לאור עולם טרחו בהוצאת מאתיים גליונות מפוארים ונכבדים מהמאסף הרבני הנכבד "יתד המאיר", ובו ידי העושים במלאכת הקודש ליתד תשלחנה, וימינם להלמות עמלים בתורה, לדובב שפתותיהם ולהגדיל תורה ולהאדירה. וכשמו כן הוא, רבי מאיר בדק בשמא, כיתד הוא במקום נאמן ולא תמוט, להאיר לארץ ולדרים באור צח ומצוחצח, בפטיא דאורייתא טבין ובמילי מעלייתא פרי הגיונם של חכמי הדור. הנה שכרם ושכר המסייעים להם להקים את דברי התורה הזאת מובטח להם. ישלם ה' פעלם ומשכורתם שלמה, כי עמם מקור חיים ובאורם נראה אור.

[אף שכבר פורסם מכתב יקר זה בגלין הקודם, מצוה בחזרת, לפרסמו בצמידות למאמרו של הרה"כ שליט"א]

סימן קלד

'בכר' - שהיה בכור

על שמו 'בכור' מלא ו', אלא שכאן הייתה סיבה אחרת לפיה קרא בנימין לבנו 'בכר' חסר ו'.

ויבואר בהקדם מה שעוד הוסיפו המפרשים והקשו: מהיכתי תיתי הקדים בנימין וקרא את שם בנו הראשון 'בלע' על שם שיוסף נבלע בין האומות, ורק את שם בנו השני קרא 'בכר' על שם שיוסף היה בכור לאמו, והרי סדר הדברים הוא שיוסף היה בכור לאמו עוד קודם שנבלע בין האומות, והיה לו לקרוא לבן הראשון 'בכר' על שם בכורת יוסף.

ותירץ הגאון רבי יעקב פיטוסי בספרו 'ירך יעקב' (ליוורנו מ"ג. מקץ אות ט): "יש מקשים, דאם כן מן הראוי היה לקרוא 'בכר' שהוא בכור לאמו. עכת"ק. ולק"מ, דאם כן לא היה הבחנה והיכר ליוסף כלל בו, דבשלמא כשאינו בכור וקרי ליה 'בכר' – מוכרח לזכור בו אחיו יוסף, אבל אם הוא בכור וקרי ליה 'בכר' אין הבחנה לזכור בו יוסף, דהא דקרי ליה כן על שם שהוא בכור, ופשוט".

ולפניו כבר כתב כן מפרש המדרש, בעל 'נזר הקודש' (יעסנין טע"ט). ומוקדם לו הביא זאת הגאון

אם בנימין ביקש לציין את עובדת היות אחיו יוסף בכור – מדוע הוא קרא לבנו בשם 'בכר' ולא 'בכור'?

אמרו במסכת סוטה (לו ז): "תניא, היה ראוי יוסף לצאת ממנו י"ב שבטים כדרך שיצאו מיעקב אביו... ואעפ"כ יצאו מבנימין אחיו, וכולן נקראו על שמו, שנאמר (בראשית מו כא) 'וּבְנֵי בְנִימִן בָּלַע וּבְכָר וְאַשְׁבֵּל' וגו'. 'בלע' – שנבלע בין האומות, 'ובכר' – בכור לאמו היה".

וראיתי להגאון רבי יוסף חיים מבגדד בספרו 'בן יהוידע' שהקשה: אילו אכן רצה בנימין להנציח את זכר אחיו יוסף שהיה בכור, מפני מה לא קראו בשם 'בכור', מלא ו', ומהיכתי תיתי החסיר משמו אות זו. ועיין שם שכתב, שהיה זה מפני שיוסף לא היה כי אם בכור לאמו ולא בכור לאביו, ומפני כן ראוי שיהיה השם 'בכר', חסר ו', לרמז כי אין הבכורה בשלמות, עיין שם.

לא היה ניכר

והנראה לומר בזה, שבוודאי אי משום הא לא איריא, ודי בהיות יוסף בכור לאמו כדי שיקראו

'בכור' ולא 'בכר'

מתברר לנו איפוא ששם זה של בן בנימין הקרוי על שם הבכורה יש בו מקום לטעות שמא אין נושא השם קרוי על שם יוסף הבכור כי אם על היות נושא השם בכור בעצמו, עד שמחמת כך טענו חבל מפרשים שזו הסיבה שבנימין שינה מהסדר הראוי ולא קרא על שם הבכורה את הבן הראשון כי אם את הבן השני; ועוד יותר מכך טען רבי רנ"י פאלאג'י, שגם כשמדובר בבן שני עדיין אין הדבר נהיר כל כך, שכן יכולים לטעות ולומר שאדם זה הקרוי על שם הבכורה הוא בכור בעצמו, מחמת היותו בכור לאמו!

ומעתה איכא למימר שאכן בנימין ביקש לבכר היטב כי בנו זה אינו קרוי על שם היותו בכור בעצמו כי אם על שם יוסף, ולכן מלבד זאת שלא קרא את בנו הראשון על שם הבכורה, הוסיף גם סימן נוסף ואת שם בנו השני לא קרא 'בכור' כי אם 'בכר' – חסר וא"ו, למען ישמעו ויראו שהוא עצמו אינו בכור לאביו ואפילו לא בכור לאמו, ואין הוא קרוי אלא על שם יוסף שהיה בכור.

נמצא ששני סימנים נתן בנימין כדי לחדד ולהדגיש שנושא השם אינו בכור בעצמו כי אם קרוי על שם יוסף הבכור: הראשון – שלא נתן את השם לבנו הראשון כי אם לבנו השני; והשני – שלא קרא אותו 'בכור' כי אם 'בכר', ונמצא זה וזה גורם להודיע כי אין הוא קרוי על שם בכורתו שלו כי אם על שם אחיו.

'בלע' הוא הסיבה ל'בכר'

ומדאיירינן בקושיה זו על שינוי הסדר, שהקדים בנימין את השם 'בלע' לשם 'בכר', ראה לבעל 'לקט שמואל' שהוסיף ותירץ מדיליה את קושיה זו, וכך כתב: "וגם אני אענה חלקי, דהרי שמות כולן לזכרון אחיו, והכל כיון דנבלע בין אומות העולם, לכן לראשון 'בלע'".

היינו, ראשית כל הזכיר בנימין את עצם הסיבה שצריך לקרוא לבניו על שם יוסף אחיו, שהוא מפני שנבלע בין האומות ולא הותיר אחריו זכר,

רבי שמואל פייבוש כהנא, נכד הסמ"ע, בספרו 'לקט שמואל' (ונליה תנ"ד. דרוש שמואל' סוף פרשת מקץ): "מקשין, למה לא קרא לראשון 'בכר'. שמעתי, כדי שלא יאמר על שם בנו עצמו שהוא בכור".

כולם נתנבאו בסגנון דומה: כשהבן הראשון קרוי 'בכר' הרי שנראה שהוא קרוי כן על שם עצמו ולא על שם בכורות אחרים. ולכן בנימין קרא רק לבנו השני 'בכר' על שם יוסף. (מעניין להזמין כי גם המקור המוקדם ביותר שמנאנו לפירוש זה, עדיין מציא זאת מפני השמועה, אפס כי לא הלחנו לעמוד על צעלי השמועה הללו).

אינו כל כך מן הישוב

אפס כי הגאון רבי רחמים נסים יצחק פאלאג'י, ב'סדר שמות האנשים' אותו הציב בחלק החמישי של ספרו 'יפה ללב' (אה"ע סי' קכט), בעומדו על השם 'בכר', הוא מזכיר את שאלה זו: "מן הראוי היה לשום שם 'בכר' ראשית בכורי שהיה בכור לו כסדר המאורע והווייתו בעולם". והוא מביא בשמו של בעל 'נזר הקודש' את תירוץ זה, והוא אינו מסכים עימו:

"ומה שכתב הרב 'נזר הקודש' דאי הוה קרי לראשון בכר ולשני בלע לא הוה דרשינן ליה כלל לעניין יוסף אלא הוה אמינא כמשמעו להיות למופת שבן זה הנוולד הוא בנו הבכור, אבל עכשיו ששינה סדרן דרשינן להו לעניין יוסף – אינו כל כך מן הישוב, דיש לומר כי 'בכר' הוא מאשה אחרת, וקראו 'בכר' שהיה בכור מאם".

טוען איפוא רבי רנ"י פאלאג'י: אילו חוששים אנו כי השם 'בכר' בא על שם היות האדם עצמו בכור, הרי שגם אם הוא הבן השני עדיין אפשר לחשוש לכך שזו הסיבה, ויטעו לומר כי מה שהוא קרוי 'בכר' זה על שם היות נושא השם עצמו בכור מאם – מאשתו השניה של בנימין.

ויש להטעים את דברי רבי רנ"י פאלאג'י ולומר, כי אנשים יטעו ויאמרו כי דווקא בשל היותו בן שני לאביו, לכן ראה האב צורך להדגיש את היותו בן בכור לאמו, ויקרא שמו 'בכר', ולא ידעו שהוא נקרא על שם אחי אביו.

ורק מאחזר מכן פנה בנימין ותיאר את אחיו עצמו, שהיה בכור וכו'.

ואילו הגאון רבי יוסף חיים מבגדד כותב בספרו 'בן יהודע' (סוטה טז): "קשה, הוה ליה לקרא הראשון בכר, כי היה בכור לאמו קודם שנבלע בין האומות. ונ"ל בס"ד לומר, כי קרא שם השני בכר, לרמוז בו הסיבה של בלע, כי מפני שהיה בכור לאמו ולא בכור לאביו כי החליף לבן לאה ברחל, לכן נתקנאו אחיו בגדולתו והקנאה גלגלה השנאה עד שמכרוהו, ונבלע בין האומות, אבל אם היה בכור לאביו, לא היו מתקנאים בו, כי כולם היו קטנים ממנו, וראוי להיות לו יתרון כבוד עליהם".

עוד מבואר במסכת שבת (פט ז): "אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן, ראוי היה יעקב אבינו לירד למצרים בשלשלאות של ברזל, אלא שזכותו גרמה לו", ובכדי שיירד בדרך כבוד לפיכך הוא שקפץ עליו רוגזו של יוסף ומכירתו אל בין האומות.

ויש לחדש כי אכן הטעם שנענה הקב"ה לתפילת לאה להחליף את העוברים ממעי לאה למעי רחל, כמבואר בתרגום שם, היה גם בכדי שעל ידי כן יסתובב מכירתו של יוסף על ידי אחיו והגעתו למצרים, ובכדי להגיע לכך שעל ידי כן בסופו של דבר יירד יעקב בדרך כבוד למצרים. ונמצא שהתכלית של היות יוסף בלוע בין האומות היא שסיבה את העברת יוסף למעי רחל והיותו בכור לרחל, כי אם לא כן – היה יוסף נולד ללאה וכלל לא היה בכור.

עוד יש להקדים את מה דקיימא לן כי הסיבה קודמת למסובב, וכבר הטיב להגדיר זאת רבינו הרמב"ם בספרו 'ביאור מילות ההגיון' (שער יז) שישנם כמה אופנים של דבר הקודם לחבירו: יש דבר הקודם לחבירו בזמן ויש דבר הקודם לחבירו בסיבה, ע"ש (וראה עוד צוה להמח"ל בספרו 'גזירות ה' פכ"ב, ונשאר דוכתי. ויעוין להגאון מקאזיגלוז נש"ת 'ארץ נצי' סימן פא שהציא יסוד זה נדברי ה'קלות הסוּשן' סי' עה, ועוד).

ומעתה אתי שפיר להפליא מדוע הקדים בנימין את קריאת שם 'בלע' לשם 'בכר', כי אם כי אכן בזמן היה יוסף קודם בכור ורק לאחר מכן נבלע בין האומות, אולם במבחן הסיבה והמסובב – הרי שהסיבה שהיא התכלית להביא את יוסף למצב של בלוע בין האומות קדמה למסובב שלפיכך הוא נולד כבכור אצל רחל, ושפיר קודם 'בלע' ל'בכר'.

ורק לאחר מכן פנה בנימין ותיאר את אחיו עצמו, שהיה בכור וכו'.

ואילו הגאון רבי יוסף חיים מבגדד כותב בספרו 'בן יהודע' (סוטה טז): "קשה, הוה ליה לקרא הראשון בכר, כי היה בכור לאמו קודם שנבלע בין האומות. ונ"ל בס"ד לומר, כי קרא שם השני בכר, לרמוז בו הסיבה של בלע, כי מפני שהיה בכור לאמו ולא בכור לאביו כי החליף לבן לאה ברחל, לכן נתקנאו אחיו בגדולתו והקנאה גלגלה השנאה עד שמכרוהו, ונבלע בין האומות, אבל אם היה בכור לאביו, לא היו מתקנאים בו, כי כולם היו קטנים ממנו, וראוי להיות לו יתרון כבוד עליהם".

היינו שקרא את בנו 'בלע' על שם עצם העובדה, ושוב המשיך ונתן טעם כיצד נתגלגל לכך שנבלע בין האומות, שהוא לפי שהיה בכור לאמו ולא בכור לאביו.

בדרך החידוד: ה'בלע' הביא את ה'בכר'

ועלה ברעיוני לומר בזה מילתא חדתא על דרך הפלפול בהקדם חידוש נפלא המובא בתרגום יונתן (נראה ל כא), שיוסף הצדיק היה מתחילה במעי לאה, ודינה הייתה במעי רחל, אלא שנתחלפו העוברים ונולד יוסף לרחל ודינה ללאה.

וידועים דברי המהרש"א בחידושי אגדות (מה ל א): "ובשם ספר 'פענח רזי' שמעתי לתרץ, הא דנהפכה דינה לבת היינו שהזכר שבבטן לאה ניתן בבטן רחל והנקבה שבבטן רחל ניתן בבטן לאה, דהשתא אתי שפיר עיקר יצירתה של דינה נקבה, עכ"ד. וכן מוכיחין דברי הפייטן ביוצר של ר"ה 'עובר להמיר בבטן אחות כו' סלוף דינה ביהוסף', ותו לא מיד".

וראיתי להרה"ק האמרי אמת (נספח 'ליקוטי יהודה') שביאר עם זה בטוב טעם את כפילות הלשון (נראה מ טו): "כִּי גָּבַהּ גִּבְתִּי מֵאַרְץ הָעִבְרִים", כי אם אכן היה נולד יוסף הצדיק אצל לאה, לא היה נגרם כל המכירה, שהרי לא היו השבטים שונאים את יוסף אחיהם הקטן מאמם,

בדרך צחות

עוד לא אכלא שפתי מלהעלות את אשר היה נראה לענות בדרך צחות, כי כל עוד ולא היה לבנימין בן בכור – לא ידע הוא את חשיבותו של הבכור, ורק לאחר שהיה לו את בנו הבכור 'בלע' וראה את מעלת הבכור, הרי שבבנו השני קרא את שמו על שם הבכורה של יוסף.

או ייאמר על פי מה שהביא בספר 'דעת זקנים מבעלי התוספות' (נראה שם ל' ה): "ומפי מורי ז"ל שמעתי כי כך היה מנהגם הוא היה קורא שם לבנו ראשון והיא קוראה שם לבנו שני", וראה ברמב"ן (סס) מה שכתב בזה. וייתכן כי האם שנתנה את השם השני – היא זו שציינה את היות יוסף בכור לאמו!

אליבא דאמת

ואתה דע לך כי כל מה שכתבנו עד כה לא היה אלא לחדודי מילתא ולתוספת נופך, אולם יסוד האמת ביישוב הקושיות שהבאנו לעיל כבר נתפרשה בדברי הקדמונים במקומות אחרים, ודון מינה ואוקי באתרן.

על הקושיה בה פתחנו, מפני מה קרא בנימין לבנו 'בכר' ולא 'בכור', הנה לשון הכתוב (ד"ה 7 ט): "וַאֲמֹן קָרָאָה שְׁמוֹ יַעֲבֹץ לֵאמֹר כִּי יִלְדֹתִי בְּעֶצֶב", וכתב הרד"ק:

"יעבץ – אף על פי שהוא הפוך אל הענין, כי היה לו לומר 'יעצב', אינם מקפידים העברים על זה, כמו 'נח' מן 'ינחמנו', 'קין' מן 'קניתי', 'שמואל' מן 'מה' שאלתיהו'".

וכבר קדמו רבינו אברהם אבן עזרא (שמות יג ג):

"ואתנה דע, כי אנשי לשון הקדש שומרים הפעלים במתכנתם בכל הבנינים, ואינם חוששים לשמור שמות בני אדם, על כן אל תתמה שאמר 'גרשום בעבור שגר שם, כי הנה קין' (נראה ד' 6) בעבור 'קניתי', ואינו נכון בדקדוק, וקשה מזה 'נח' (סס ה כט) מגזרת 'ינחמנו'."

ופעם יהפכו השם כמו 'חוששים' (סס מו, כג) הוא 'שוהם' (נמדנר כו מז). ונקרא 'יעבץ' בעבור שילדתהו אמו בעוצב. גם יחסרו אות ממנו כמו

הוצא מן המאמר

הוצא מן המאמר

מעכה' הוא 'מיכה'. והפך זה 'יוב' (נראה שם מו יג) הוא 'ישוב' (נמדנר כו מז). ורבים אמרו, כי כן 'שמואל' (ש"ה 6 כ) מגזרת שאלתיהו'.

ולך נא ראה בשו"ת 'דברי מלכאל' (ס"ג סי' קי"א אות ה):

"והנה ידוע מדרכי השמות הלוקחים מאיזה שם או פועל, שדרך קוראי השמות להמשיך התיבה שממנה לוקח, ולהוסיף או לגרוע ממנה, כמו שקראה לאה 'שמעון' על שם שמיעה, שהנון נוסף... וכל הרואה בדברי הימים בהשמות יראה שכולם גזורים מלשון הקודש רק שנוסף ונגרע אותיות לפי הרגל המבטא אז".

מפורש איפוא כי השמות לא היו תואמים בהחלט לסיבות על שמם נקראו, כי אנשי לשון הקודש לא היו מקפידים על כך, ופשוט הוא שמחמת כן קרא בנימין לבנו 'בכר' על שם הבכורה; אם כי עדיין ניתן להמשיך ולהסביר כי הסיבה שבחר לשנות היא כפי שהארחנו לעיל.

גם הסיבה לפיה הקדים בנימין את השם 'בלע' ל'בכר', היא בדומה למה שנאמר (שמות יג ג-ד): וְאֵת שְׁנֵי בְנֵיהָ אֲשֶׁר שָׁם הָאֶחָד גֵּרְשָׁם כִּי אָמַר גֵּר הָיִיתִי בְּאֶרֶץ נִכְרִיָּה. וְשֵׁם הָאֶחָד אֱלִיעֶזֶר כִּי אָלְהִי אָבִי בְּעֶזְרִי וַיַּצֵּלֵנִי מִחֶרֶב פְּרָעָה".

וכתב רבינו האור החיים הקדוש:

"טעם אומרו 'האחד', כי לצד טעם קריאת השמות טעמו של זה קדם לטעמו של שם 'גרשם', שבתחלה הצילו מחרב פרעה ואחר בא למדין וגר שם. וטעם שלא הקדים קריאת שם 'אליעזר' הוא כי קרא למאורע שהיה בו אז בארץ נכריה ואחר כך הלך לחפש מאורעות קודמות".

ואף כאן מפורש כי רגילים היו שלא לשמור את סדר המאורעות בעת קריאת השמות, אלא היו פותחים תחילה במאורע העכשווי ולאחר מכן היו עוברים על מאורעות קודמים. וברור שזה היה גם הטעם של בנימין, שבתחילה קרא לבנו 'בלע' – לפי שבאותה שעה היה יוסף בלוע בין האמת, ורק לאחר מכן הוא שפנה והלך לחפש מאורעות קודמים, ואז הוא שקרא לבנו על שם הבכורה.